

بیئتس معنوی ۲۲

مصطفی ملکیان

مهتر ماندگار

مقالاتی در اخلاق شناسی

نشر نگاه معاصر

فهرست

۷	درآمد
۱۱	۱. جغرافیای اخلاقشناسی
۱۷	۲. درد از کجا؟ رنج از کجا؟
۴۵	۳. اقتراحیه درباره‌ی معنای زندگی
۶۱	۴. حقیقت، جعل، و معنای زندگی
۱۲۹	۵. بیدیلی بیمعنایی
۱۵۵	۶. معنای زندگی در ادیان جهان
۱۸۶	۷. اعلامیه‌ی به سوی یک اخلاق جهانی
۲۱۳	۸. عدالت: سقراط و تراسیماخوس
۲۶۱	۹. عدالت و انصاف، و تصمیمگیری عقلانی
۲۷۹	۱۰. عدالت و استحقاق
۳۰۱	۱۱. عدالت و فضیلت
۳۱۷	۱۲. فلسفه‌ی طبیعت از نظرگاه غربیان
۳۸۷	۱۳. اقتراحیه درباره‌ی دین و بهداشت روانی
۴۲۳	۱۴. دائوی فرزاندگی
۴۴۵	۱۵. توجه به واقع
۴۵۱	۱۶. روشنفکری: نمایندگی فرهنگی یا داوری فرهنگی؟
۴۵۹	۱۷. عقیده‌پرستی

بنده‌ی پیر خراباتم که لطفش دائم است
ورنه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

درآمد

شاید بتوان گفت که اخلاقی‌زیستی یگانه راه (به تعبیر مک‌ایوان McEwen) عشق مدام یا مهرورزی جاودانه (enduring love) است، مهرورزی که هم مهرورزی به خود است و هم مهرورزی به دیگران، و مهرورزی که جاودانه است و گسست و انقطاع نمیپذیرد. بدین قرار، اخلاق‌شناسی و کسب معرفت اخلاقی، در واقع، گام‌گریزناپذیری است که در راه مهرورزی فراگیر و بی‌گسست برمی‌داریم، یعنی در راه رُفَع (به تعبیر اوگوست کنت Auguste Comte) بزرگترین مشکل حیات بشری که همانا خودپرستی است، از طریق تبدیل آن به همه‌دوستی.



همه‌ی مکتوباتی که در این کتاب گرد آمده‌اند به حوزه‌ی مباحث نظری و فلسفی در اخلاق و درباره‌ی اخلاق، یعنی به حوزه‌ی اخلاق‌شناسی (ethics)، تعلق دارند: بعضی به اخلاق تحلیلی، بعضی دیگر به اخلاق دستوری، و بعضی نیز به علم النفس/روانشناسی اخلاقی مربوطند. هم از این رو است که در صدر کتاب مقاله‌ای نشسته است که، به اجمال هر چه تمامتر، مهم‌ترین مباحث نظری و فلسفی در اخلاق و درباره‌ی اخلاق را احصاء و تعریف میکند. دقت در محتوای این مقاله‌ی آغازین جایگاه هریک از ۱۶ مقاله‌ی

مهر ماندگار ۸

- دیگر را در مباحث اخلاق‌شناسی روشن و آشکار میسازد.
- به جز "اعلامیه‌ی 'به سوی اخلاق جهانی'"، سایر مقالات مندرج در این کتاب، قبلاً، در جاهای گونه‌گون، انتشار یافته‌اند، و اینک آن جاها:
- (۱) "جغرافیای اخلاق‌شناسی" در داروال، استیون، گیبارد، آلن، وریلتن، پیتز، نگاهی به فلسفه‌ی اخلاق در سده‌ی بیستم، ترجمه‌ی مصطفی ملکیان، چاپ اول، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، ۱۳۸۱، صص ۱۳-۱۹.
- (۲) "در از کجا؟ رنج از کجا؟" در هفت آسمان (فصلنامه‌ی تخصصی ادیان و مذاهب)، سال ششم، شماره‌ی ۲۴، زمستان ۱۳۸۳، صص ۷۱-۵۱.
- (۳) "اقتراحیه‌ی معنای زندگی" در نقد و نظر، سال هشتم، شماره‌ی ۲-۱، بهار و تابستان ۱۳۸۲، صص ۲۷-۵.
- (۴) "حقیقت، جُمل و معنای زندگی" در نقد و نظر، سال هشتم، شماره‌ی ۲-۱، بهار و تابستان ۱۳۸۲، صص ۹۱-۳۸.
- (۵) "بیدیلی بی‌معنایی" در نقد و نظر، سال هشتم، شماره‌ی ۴-۳، پاییز و زمستان ۱۳۸۲، صص ۹۴-۷۷.
- (۶) "معنای زندگی در ادیان جهان" در نقد و نظر، سال هشتم، شماره‌ی ۴-۳، پاییز و زمستان ۱۳۸۲، صص ۴۴-۲۱۹.
- (۸) "عدالت: سقراط و تراسیاخوس" در کیان، سال دهم، شماره‌ی ۵۴، مهر و آبان ۱۳۷۹، صص ۳۱-۱۸.
- (۹) "عدالت و انصاف، و تصمیم‌گیری عقلانی" در نقد و نظر، سال سوم، شماره‌ی ۳-۲، بهار و تابستان ۱۳۷۶، صص ۹۳-۸۰.
- (۱۰) "عدالت و استحقاق" در نقد و نظر، سال سوم، شماره‌ی ۳-۲، بهار و تابستان ۱۳۷۶، صص ۱۰۹-۹۴.
- (۱۱) "عدالت و فضیلت" در نقد و نظر، سال سوم، شماره‌ی ۳-۲، بهار و تابستان ۱۳۷۶، صص ۲۱-۱۱۰.
- (۱۲) "فلسفه‌ی طبیعت از نظرگاه غربیان: ریشه‌های وضع بومشناختی ما"

دیباچه ۹

- در پویمان، لویی پ. [صورت صحیح: پوین، لوئیس پی.] [ویراستار]، اخلاق زیست‌محیطی، ترجمه‌ی گروه مترجمان، دو جلد، چاپ اول، نشر توسعه و مرکز بین‌المللی گفت و گوی تمدن‌ها، ۱۳۸۳، جلد اول، صص ۱۳۲-۴۹.
- (۱۳) "اقتراحیه‌ی دین و بهداشت روانی" در نقد و نظر، سال نهم، شماره‌ی ۱-۲، بهار و تابستان ۱۳۸۳، صص ۶۳-۵.
- (۱۴) "دائوی فرزاندگی: تلفیق آیین دائو و روانشناسی‌های یونگ، اریکسن، و مزلو" در ناقد، سال اول، شماره‌ی ۲، فروردین-اردیبهشت ۱۳۸۳، صص ۲۵۹-۷۶.
- (۱۵) "توجه به واقع" در ناقد، سال اول، شماره‌ی ۲، فروردین-اردیبهشت ۱۳۸۳، صص ۷-۵.
- (۱۶) "روشنفکری: نمایندگی فرهنگی یا داوروی فرهنگی؟" در ناقد، سال اول، شماره‌ی ۴، شهریور-آبان ۱۳۸۳، صص ۱۰-۵.
- (۱۷) "عقیده‌پرستی" در ناقد، سال اول، شماره‌ی ۳، خرداد-مرداد ۱۳۸۳، صص ۸-۵.

۱

درآمد

میتوان گفت که مهم‌ترین مباحث نظری و فلسفی در اخلاق و درباره‌ی اخلاق به چهار گروه عمده تقسیم‌پذیرند:

۱) اخلاق تحلیلی^۱ یا فرااخلاق^۲ یعنی مجموعه‌ای از مباحث درباره‌ی اخلاق که جنبه‌ی مفهومی دارند. اهمّ این مباحث عبارتند از:

۱- الف) معناشناسی الفاظ و مفاهیم اخلاقی که مهم‌ترین آنها بدین قرارند: خوب و بد، مطلوب و نامطلوب، ارزشمند (الفاظ و مفاهیم ارزشی)، صواب (یا درست) و خطا (یا نادرست)، باید و نباید، وظیفه، تکلیف، و مسؤولیت (الفاظ و مفاهیم التزامی). واژه‌های مذکور، اگر چه کاربردشان منحصر به قلمرو اخلاق نیست، در این قلمرو نیز به کار می‌روند و، در این مبحث، مسأله این است که معنای هر یک از این واژه‌ها، وقتی در اخلاق استعمال میشود، دقیقاً چیست؟؛ معنای اخلاقی هر یک از این واژه‌ها چه ربط و نسبتی با معنا یا معانی غیراخلاقی آن واژه دارد؟؛ معنای اخلاقی هر یک از این واژه‌ها چه ربط و نسبتی با معانی اخلاقی سایر واژه‌ها دارد؟؛ و ملاک یا ملاکهای اطلاق و کاربرد این واژه‌ها چیست؟

۱- ب) تحلیل گزاره‌های اخلاقی. یعنی گزاره‌های حاوی الفاظ و مفاهیم اخلاقی: آیا گزاره‌های اخلاقی همه تقدیری یا توصیه‌ای^۳ اند یا همه تقریری یا توصیفی^۴ اند؛ یا بعضی توصیه‌ای و بعضی دیگر توصیفی اند؛ یا شقّ چهارمی در کار است؟؛ و آیا گزاره‌های اخلاقی، در تحلیل نهایی، بیانگر امور واقع^۵ اند یا بیانگر ارزشها^۶ یا بیانگر تکالیف^۷ یا اینکه همه از یک سنخ نیستند؟

1. analytical ethics

2. meta-ethics

3. prescriptive

4. descriptive

5. facts

6. values

7. obligations

۱-ج) معرفتشناسی اخلاقی: آیا حقیقت اخلاقی عینی یا آفاقی ای وجود دارد یا نه؛ آیا گزاره‌های اخلاقی را میتوان به صدق و کذب یا، لااقل، به عینی و غیرعینی متّصف کرد؟؛ آیا گزاره‌های اخلاقی را میتوان موجّه^۲ یا مستدلّ کرد یا نه؟؛ اگر میتوان، روش توجیه^۳ یا استدلال در اخلاق چگونه است؟ در توجیه یا استدلال اخلاقی عقل^۴ چه نقشی ایفاء میکند، و هر یک از شهود،^۵ دروننگری،^۶ احساس^۷ و عاطفه،^۸ و وجدان^۹ چه نقشی؟ آیا حکم اخلاقی وقتی پذیرفتنی است که قابل تعمیم^{۱۰} باشد یا تعمیم‌پذیری^{۱۱} در حکم اخلاقی شرط نیست؟ آیا میتوان از گزاره‌های حاکی از ساختار جسمانی یا ذهنی یا روانی فرد آدمی یا تواناییهای بشری یا واقعیت‌های زندگی اجتماعی یا آثار و نتایج مترتب بر افعال انسانی، یک سلسله احکام اخلاقی استنتاج کرد یا نه؟

حلّ مسائل اخلاق تحلیلی متوقف است بر ورود به پاره‌ای از شاخه‌های دیگر فلسفه، مانند منطق، فلسفه‌ی منطق، فلسفه‌ی زبان، معرفتشناسی، فلسفه‌ی ذهن، و فلسفه‌ی کنش.^{۱۲}

۲) اخلاق دستوری یا هنجاری،^{۱۳} یعنی مجموعه‌ای از مباحث در اخلاق که جنبه‌ی مصداقی دارند. اهمّ این مباحث عبارتند از:

۲-الف) چه اموری خوب یا بد، مطلوب یا نامطلوب، و ارزشمندند؟ و کدامیک از افعال (انسانی اختیاری) صواب یا خطا، وظیفه، و تکلیف‌اند و باید و یا نباید انجام گیرند؟ به تعبیر دیگر، مصادیق مفاهیم اخلاقی‌ای که، در ۱-الف، ایضاح شده‌اند چیستند؟

1. objective

2. justified

3. justification

4. reason

5. intuition

6. introspection

7. feeling

8. emotion

9. conscience

10. universalizable

11. universalizability

12. philosophy of action

13. normative ethics

۲-ب) آیا وظیفه مقدم بر ارزش است یا، لاقلاً، بعضی از وظایف ما مستقل از هر ارزشی برقرارند، چنانکه وظیفه‌گروان^۱ میگویند، یا ارزش مقدم بر وظیفه است و وظایف فقط کارهایی‌اند که غایات خاصی را حاصل میکنند و ارزشی پدید می‌آورند یا احیاناً ارزشی را به شیوه‌های خاصی توزیع میکنند، چنانکه پیامدگروان^۲ و غایتگران^۳ میگویند، یا حق مقدم بر وظیفه است، یعنی وظایف بر حسب حقوق تعریف میشوند، چنانکه طرفداران اخلاقی حق محور^۴ میگویند، یا فضیلت مقدم بر همه است، یعنی ارتقاء فضائل و افعال ناشی از فضائل هدف اصلی است، چنانکه طرفداران اخلاقی فضیلت محور^۵ میگویند.

۲-ج) معنای زندگی چیست یا چه باید باشد؟ یعنی: اولاً، نقش و کارکرد زندگی چیست؟ و ثانیاً، هدف زندگی چه باید باشد؟

۲-د) آیا حقوق طبیعی‌ای (در برابر حقوق وضعی و قراردادی) وجود دارند؟ آیا حیوانات نیز حقوق دارند و، در نتیجه، در برابر آنها تکالیفی داریم؟ گیاهان چه؟

۲-ه) در اوضاع و احوال خاص چه باید کرد یا نباید کرد؟ به عبارت دیگر، چگونه اصول اخلاقی را بر موارد خاص یا بر انواع موارد خاص تطبیق و اطلاق و اعمال کنیم؟ اینجاست که انواع اخلاق‌های هنجاری خاص، از جمله: اخلاق تجارت، اخلاق پزشکی، اخلاق تعلیم و تعلم، اخلاق محیط زیست، اخلاق قضایی، اخلاق سیاسی، و اخلاق روابط بین‌الملل پدید می‌آیند و اجزاء یک کل را تشکیل میدهند که "فلسفه‌ی کاربردی یا کاربردی یا عملی"^۶ یا "اخلاق کاربردی یا عملی"^۷ خوانده میشود.

1. deontologists

2. consequentialists

3. teleologists

4. rights-based ethics

5. virtue-based ethics

6. applied philosophy

7. applied ethics

۳) اخلاق توصیفی،^۱ یعنی مجموعه‌ای از مباحث در این باب که چه نظرات یا قواعد یا افعال اخلاقی‌ای، بالفعل و عملاً، در جامعه‌ای خاص یا در میان همه‌ی انسانها رایج و مشترک‌اند؟ و این نظرات یا قواعد یا افعال اخلاقی چه آثار و نتایجی به بار می‌آورند؟ جوابگویی به این سؤالات، البته، مستلزم مطالعات و تحقیقات تجربی و تاریخی (و نه نظری و فلسفی) است؛ اما، چون، معمولاً پس از این‌گونه مطالعات و تحقیقات تجربی و تاریخی، به تحلیل و تفسیر نیز می‌پردازند و، علی‌الخصوص، میکوشند تا، از این طریق، به نظریه‌ای در باب طبیعت و سرشت اخلاقی انسان دست یابند، میتوان گفت که اخلاق توصیفی نیز صبغه‌ی نظری و فلسفی دارد.

۴) علم النفس اخلاقی،^۲ یعنی مجموعه‌ای از مباحث فلسفی، و احياناً تجربی، ناظر به امور نفسانی و روانی‌ای که آدمی، در مقام فاعل و عامل اخلاقی یا در مقام ناظر و داور اخلاقی، با آنها سر و کار می‌یابد، عمده‌ترین این مباحث عبارتند از: مسأله‌ی جبر و اختیار، حبّ ذات و خوددوستی انسان، خودگروری روانشناختی^۳، لذتگروری روانشناختی^۴، مصلحت‌اندیشی، ضعف اراده، عدم خویشتنداری؛ تحلیل مفاهیمی مانند نیت، انگیزه، انگیزش، هدف، خواهش، علم، اراده، عمد، سهو، خطا، نسیان، فعل، سعی، گزینش، نتیجه‌ی فعل، ترک فعل، بیعملی، انفعال، استحقاق، لذت، الم، سعادت، نفع، علقه، و عشق؛ و تحلیل بعضی از فضائل یا رذائل خاص، مانند عدالت، ظلم، خدمت، و خیانت.

1. descriptive ethics

2. moral psychology

3. psychological egoism

4. psychological hedonism